

К. Я. Климова – доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри лінгвометодики
та культури фахової мови Житомирського
державного університету імені Івана Франка

Лекційне красномовство у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності

Однією з найдавніших основних гуманітарних наук, які знайшли своє друге життя під впливом процесів демократизації й гуманізації в сучасному українському суспільстві, є *риторика*, традиційно названа мистецтвом красномовства (основи науки закладені у працях Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана, М. Ломоносова). Класична риторика знайшла продовження у сучасних дослідженнях (Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, З. Куньч, М. Львов, М. Пентилюк, Е. Палихата, В. Нищета та ін.). Відстежуючи зв'язок риторики з іншими науками, Л. Мацько та О. Мацько [1, с. 16-17] вважають її пранаукою, яка дала початок мистецтву мовного спілкування. Як предмет основних і вибіркових навчальних мовознавчих дисциплін, що вивчаються у педагогічних ВНЗ на філологічних та нефілологічних факультетах ("Основи риторики", "Культура мови і практична стилістика", "Сучасна українська мова з практикумом", "Українська мова (за професійним спрямуванням)", "Основи культури і техніки мовлення", "Культура мови і виразне читання" та ін.), риторика продовжує своє існування, закладає в майбутніх учителів основи володіння мистецтвом переконуючої комунікації.

З-поміж аудиторних форм організації навчального процесу в університеті **лекційні заняття** (їх називають *лекціями* за методом, покладеним в основу цієї форми навчання) посідають особливе місце. Лекції закладають теоретичне підґрунтя для прикладних організаційних форм навчання (семінарів, практичних та лабораторних занять): знання, здобуті на лекціях, поглиблюються та використовуються практично. Головна дидактична мета

лекції (у перекладі з латинської мови *lection* означає "читання") — "формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу" [2, с. 126]. Лекція виконує інформаційно-наукові, виховні, світоглядні функції. Специфіка сучасної лекції з української мови полягає в тому, що студенти отримують від викладача не тільки необхідні теоретичні основи знань, а й методичні настанови для самостійного розширення і поглиблення цих знань у потоці інформаційних джерел. Своєрідністю лекції з для студентів, які здобувають вищу педагогічну освіту, є *риторизація* кожної українськомовної дисципліни з її смисловими центрами — риторичними знаннями (про історію ораторського мистецтва, про академічне красномовство, про риторичні категорії та закони, розділи класичної риторики тощо), риторичною діяльністю викладача-лектора, риторичним текстом кожної з його лекцій, як продуктом, спрямованим на аудиторію учасників педагогічного спілкування [3, с. 35].

Як провідна форма організації навчального процесу у вищій школі (рівною мірою як і метод дидактики), *лекція має давню історію*, що сягає часів давньої Греції та Риму (Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Квінтіліан). В епоху середньовіччя лекція (разом із диспутом) була також основним методом навчання в університеті. Текст лекції читали, опрацьовували та коментували. Ваганти ("вчені люди"), мандруючи Європою у пошуках знань, відвідували лекції відомих докторів наук в університетах Праги, Кракова, Парижа, Оксфорда та ін. [4, с. 24]. Західноєвропейські університети епохи Відродження значно вплинули на формування вітчизняної науки й освіти — лекції видатних філософів-гуманістів сформували науковий світогляд Юрія Дрогобича і Павла Русина — перших українських учених. Творча спадщина професора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича (XVIII ст.), який читав курс лекцій з риторики, свідчить про багатогранність інтересів видатного вченого й громадського діяча. Український філософ і письменник Григорій Сковорода, здобувши ґрунтовні знання в Києво-Могилянській академії, мандрував Європою, відвідуючи лекції з різних наук. Зразком академічного красномовства

визнано лекції Івана Огієнка, прочитані ним в університетах Києва, Кам'янця-Подільського, Варшави, Вінніпега та інших міст. Лекторська майстерність притаманна сучасним відомим науковцям України, котрі викладають курс української мови в багатьох ушавлених університетах світу. Отже, *історія педагогіки свідчить про те, що академічна лекція за всіх часів була не тільки провідною організаційною формою аудиторного навчання в університетах, оптимальним способом здобування студентами систематизованих ґрунтовних знань з української мови, а й потужним засобом формування інтелектуальної еліти суспільства, зокрема засобом формування риторичної особистості вчителя як мовленнєвого авторитета у суспільстві.*

Досвідчені лектори володіють основами ораторського мистецтва, оскільки університетська лекція є жанром академічного красномовства (красномовства вищої школи). Досліджуючи проблему формування риторичних умінь і навичок у студентів педагогічних університетів, Н. Голуб визначає академічне красномовство як ораторську діяльність викладача, що "доповідає про результати дослідження, популяризує досягнення науки, організовує навчально-виховний процес і керує ним". Саме усним формам викладання надавали перевагу у філософській школі Платона, учні якої називалися академіками, зазначає Н. Голуб [5, с. 122].

Традиційну монологічну лекцію з української мови можна вважати найвпливовішим фактором формування комунікативних якостей мовлення майбутніх учителів, зокрема виразності.

У "Словнику-довіднику з методики викладання української мови" І. Кочан та Н. Захлюпана лекцію розглядають у трьох площинах: 1) як форму навчання; 2) як вид публічного виступу, "в ході якого лектор, взаємодіючи з аудиторією, розкриває систему уявлень про той чи інший предмет, явище, допомагає слухачам осмислити проблему і дійти певного висновку, спонукаючи їх до цілеспрямованої практичної діяльності"; 3) як вид монологічного мовлення, "усний виклад теми навчального предмета чи проблеми" [5, с. 151]. Специфіка навчальної лекції полягає в тому, що її визначення потребує **комплексного**

підходу: недоцільно розмежовувати лекцію — організаційну форму навчання, лекцію — метод мовного навчання і самонавчання, лекцію — метод виховання (формування українськомовної свідомості особистості майбутнього педагога), лекцію — жанр академічного красномовства, лекцію — вид усного монологічного мовлення, лекцію — універсальне джерело лінгвістичної інформації.

Створення системи лекцій з української мови для студентів педагогічних спеціальностей університетів є діяльністю викладача, яка являє собою ряд послідовних цілеспрямованих кроків. Наведемо як приклад алгоритм побудови системи лекцій з навчального курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)", спроектувавши цю діяльність у площину риторизації:

Алгоритм побудови викладачем-ритором системи лекцій

(на прикладі навчального курсу

"Українська мова (за професійним спрямуванням)")

ІНВЕНЦІЯ — "вдало, доречно вибраний предмет розмови і намір його представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму" [1, с. 14].

Крок 1. Ознайомлення з навчальним планом, з'ясування кількості годин, відведених на аудиторну та індивідуально-самостійну роботу з дисципліни (у рамках навчальних модулів), форм підсумкового контролю.

Крок 2. Встановлення міжпредметних зв'язків курсу з іншими навчальними дисциплінами (на предмет доцільності проведення інтегрованих лекційних занять з окремих тем курсу).

ДИСПОЗИЦІЯ (етап побудови промови) — "запропонувати набір положень і в такій послідовності, щоб вони не суперечили одне одному, а конкретно переміщувалися з однієї частини в іншу аж до закономірного висновку"

Крок 3. Встановлення взаємовідповідності лекційних занять з української мови та інших форм аудиторного та позааудиторного навчання (відповідно до робочої програми навчальної дисципліни). Графічне зображення системи лекційних занять.

Крок 4. Аналіз інформаційних джерел до кожної з тем лекцій (відповідно до робочої програми навчальної дисципліни). Окреслення змісту й обсягу навчального матеріалу з української мови. Виділення важливих проблемних питань плану лекційного заняття, необхідних для публічного обговорення.

ЕЛОКУЦІЯ — зона використання мовних засобів, здатна трансформувати основні значення в переносні (тропи), і мовних засобів, які здатні трансформувати значення синтаксичних (риторичних) фігур (вчення про стилі і тропи та фігури).

Крок 5. Письмове оформлення повного тексту кожної лекції за складеним планом. Добір мовних засобів, що роблять науково-навчальний виклад мовознавчих проблем доступним для сприймання студентами - особливо нефілологами.

МЕМОРІЯ (призначена допомогти оратору запам'ятати промову, не розгубити фактичну інформацію і образність, мнемотехніка).

Крок 6. Підготовка традиційних та сучасних технічних засобів наочності (презентації, фонозаписів, відеозаписів, таблиць, логічних схем, рисунків, карток із прикладами тощо).

Крок 7. Вибір типів лекцій, традиційних та інноваційних методів і прийомів організації навчальної діяльності студентів на кожному лекційному занятті, які видаються оптимальними для засвоєння теми та формування професійної мовної компетентності майбутніх учителів-риторів у цілому.

АКЦІЯ — підготовка лектора зовнішньо і внутрішньо

Крок 8. "Річ для себе": урахування лектором риторичних і психологічних засад систематизованого та аргументованого викладу (вибір вербальних та невербальних засобів встановлення контакту з аудиторією, організації уваги студентів, запам'ятовування ними навчального теоретичного матеріалу з української мови).

Крок 9. "Річ для інших": озвучення письмового тексту кожної лекції (або окремих її питань) у колі колег-фахівців, внесення коректив.

Зазначимо, що, упорядковуючи зміст і структуру системи традиційних та інноваційних лекційних занять з українськомовних навчальних дисциплін, викладач звертається до різних видів (традиційні - пояснювально-ілюстративні лекції, інноваційні - бінарна лекція, лекція-діалог, лекція-конференція, лекція з елементами педагогічної гри, проблемна лекція, лекція-консультація, лекція-візуалізація, лекція-провокація та ін.). Риторизація не виключає, а навпаки — вимагає від викладача керуватися як загальнодидактичними, так і специфічними принципами навчання української мови у ВНЗ.

Досвідчений викладач-ритор пам'ятає, що основними вимогами до лекційного заняття є такі, як:

- підпорядкованість лекції меті та завданням сучасної мовної освіти в Україні; спрямованість викладу на формування мовнокомунікативної професійної компетентності майбутнього педагога; мотивація навчальної діяльності студентів;
- науковість та ґрунтовність змісту, точність формулювань, доступність і логічність викладу, аргументованість теоретичних положень з української мови прикладами мовних одиниць, посиланням на надійні інформаційні джерела; забезпечення викладу наочністю та сучасними ТЗН;
- обов'язкове внесення до змісту лекції питань, що викликають дискусії у мовознавчих колах та по-різному висвітлюються у науково-навчальній літературі. Викладач-науковець висловлює свою точку зору на ту чи іншу проблему, залишаючи при цьому студентам право на вибір будь-якої з концепцій. Але, як правило, студенти поділяють авторитетну думку лектора.
- зміст лекції повинен відображати міжпредметні зв'язки з мовознавчими, філологічними та гуманітарними дисциплінами. При цьому відбувається актуалізація опорних знань студентів, отриманих при вивченні інших навчальних курсів, що активізує формування ключових, загальних та професійно-педагогічних компетентностей.
- введення до плану лекції питань (зі списком джерел), обов'язкових для самостійного опрацювання студентами, а також питань, рекомендованих для

поглибленого вивчення теми лекції за бажанням студентів поза навчальною програмою;

- професійна спрямованість змісту лекції, підпорядкованість структури лекційного заняття конкретній дидактичній меті; урахування специфіки теми лекції при виборі методики проведення лекційного заняття;
- оптимальне поєднання традиційних та інноваційних типів лекційних занять в рамках модулів навчальних дисциплін; взаємозв'язок лекції з іншими організаційними формами аудиторного і позааудиторного навчання студентів української мови;
- урахування лектором механізмів довготривалої й оперативної пам'яті: запам'ятовування, збереження, усвідомлення й відтворення інформації (І. Зимня); застосування мнемотехнічних засобів, що полегшують запам'ятовування студентами теоретичних відомостей з української мови;
- диференційований підхід викладача до змісту і методики проведення лекції, зумовлений способом навчання студентів (денна, вечірня, дистанційна форми навчання), специфікою навчальної дисципліни, темою лекційного заняття, загальним рівнем успішності студентів з української мови.

До зазначених вимог слід додати такі, як: чітка структура лекції, єдність змісту і форми, бездоганність мовного оформлення, цікавість і жвавість, нормальний темп викладу [6, с. 151].

Викладач-лектор є для майбутніх учителів найголовнішим зразком для наслідування у подальшій професійній діяльності. На нашу думку, з боку лектора не повинно викликати осуду копіювання студентами його риторичного образу, манери викладу (н-д, під час публічних виступів на практичних заняттях з українськомовних дисциплін): етос, тобто моральний кодекс, пафос як вкладена у виступ перед аудиторією пристрасть, топоси як мовні формули-зразки, — усі ці загальні поняття в інтерпретації досвідченого викладача-лектора можуть не тільки викликати щире захоплення і бажання так само "оволодіти аудиторією", а й розвинути творчі здібності, креативні якості завтрашніх класоводів.

Насамкінець, визначаючи усю вагомість лекційного красномовства у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності, доцільно навести слова Феофана Прокоповича, звернені до молодих учнів Києво-Могилянської академії: "Потрібно, щоб ми намагалися вкласти працю і зусилля, рівні тому подиву, котрий кожний має перед красномовством..." [1, с. 77].

Список використаних джерел

1. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О.М.Мацько. — К. : Вища шк., 2003. — 311 с.
2. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А.В.Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К. : Знання, 2007. — 495 с.
3. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. / Автор-укладач В. А. Нищета. — К.: «Центр учбової літератури», — 200 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посібник. — Вид. 3-є, доп. / Михайло Васильович Левківський. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. — 189 с.
5. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики : навчально-методичний посібник / Ніна Борисівна Голуб. — Черкаси : Брама-Україна, 2008. — 232 с.
6. Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник із методики викладання української мови. — [2-ге видання, виправлене і доповнене]. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — 306 с.